

متن، ۱۱۳۴ صفحه‌ی مصور و در ۳۶۰۰ مجلس، به مدت ۷ سال نقاشی و کتابت شده است.

نسخه‌ی مذکور که از ذخایر ارزشمند کتابخانه‌ی سلطنتی کاخ گلستان تهران به شماره‌ی ثبت ۱۲۳۷۲-۱۲۳۶۷ می‌باشد، در سال ۱۲۵۱ ه.ق. «به فرمان بهمن میرزا فرمانروای آذربایجان»^۲ (فرزند عباس میرزا و برادر محمدشاه قاجار) توسط «عبداللطیف طسوجی تبریزی» معروف به ملاباشی»^۳ از کتاب عربی، الف لیلة و لیلة چاپ ۴ جلدی «بولاق» طبع مصر به فارسی ترجمه شد.^۴

ترجمه‌ی فارسی نسخه با شیوایی و درایت تمام و توجه به ویژگی‌های ادبی عصر قاجار با عنوان هزار و یک شب برگردانده و اشعار فارسی «شمس الشعراء میرزا محمدعلی سروش اصفهانی» در برابر پاره‌ای از ابیات عربی متن اصلی پرداخته و گنجانده شد.

عبداللطیف طسوجی در مقدمه‌ی جلد دوم کتاب نوشته است:

«... بنده ضعیف عبداللطیف الطسوجی التبریزی را حسب الحكم

پادشاه عالم پناه اشاره آمد که این نسخه بدیع را تا از تازی به پارسی که خوش‌ترین لغات است بیاورد و ا فصیح الشعرا و ابلغ الفصحا، ملک الکلام میرزا سروش را فرمودند که به جای اشعار عربیّه، شعر فارسی از کتب شعراء، مناسب همان مقام پدید آورد و هر شعری که به قصه‌ای منوط و به حکایتی مربوط بود، مضمون آن را خود انشاء نماید...»^۵

ترجمه‌ی کتاب الف لیلة و لیلة سال ۱۲۵۹ ه.ق در شهر تبریز و در ۲ مجلد پایان آمد و در سال ۱۲۶۱ در همان شهر به خط میرزا علی خوشنویس و به کوشش آقا محمدرضا باقر کاشانی در دارالطبایع آقامیر به چاپ سنگی رسید.^۶

مقارن با مرگ محمدشاه قاجار و جهت تجدید حیات هنر درباری، ناصرالدین شاه در آغاز سلطنت خود، دستور کتابت و تصویرگری نسخه‌ی ترجمه شده طسوجی را با مباشرت «حسین خان معیرالممالک» صادر کرد. «معیرالممالک نیز کار نگارگری و تذهیب را در اواخر سال ۱۲۶۸ به مقاطعه‌ی سه ساله و به مبلغ شش هزار و پانصد و هشتاد و پنج تومان به عالیجاهان میرزا ابوالحسن نقاشباشی و استاد آقای نقاش به یک ششم مبلغی که شانزده سال بعد صرف ساختمان و اثاث مجلل کاخ شمس العماره شد، واگذار کرد.»^۷

دوستعلی خان معیرالممالک در کتاب رجال عصر ناصر می‌نویسد:

«محمدشاه در نظر داشت یک نسخه از کتاب معروف الف لیلة و لیلة را با خط خوش و صور تذهیب عالی به دست استادان ایرانی عصر خویش برای کتابخانه سلطنتی تهیه کند ولی در حین آماده ساختن مقدمات آن در گذشت. ناصرالدین شاه آرزوی پدر را به مرحله عمل آورد و به حسین خان معیرالممالک دستور داد که برای ترتیب کار و تعیین برآورد آن با هنرمندان مشورت کند و نتیجه را به عرض برساند...»^۸

جهت اجرای کار، شماری از برجسته‌ترین هنرمندان عصر در «مجمع الصنایع ناصر» گردآمدند و به کار خوشنویسی، نقاشی، تذهیب و جلدسازی کتاب هزار و یک شب گماشته شدند.

«مجمع الصنایع ناصر» حجره‌های فراوان و گوناگون داشت و در هر حجره گروهی از هنرمندان و صنعتگران با دستیاران و شاگردان خود

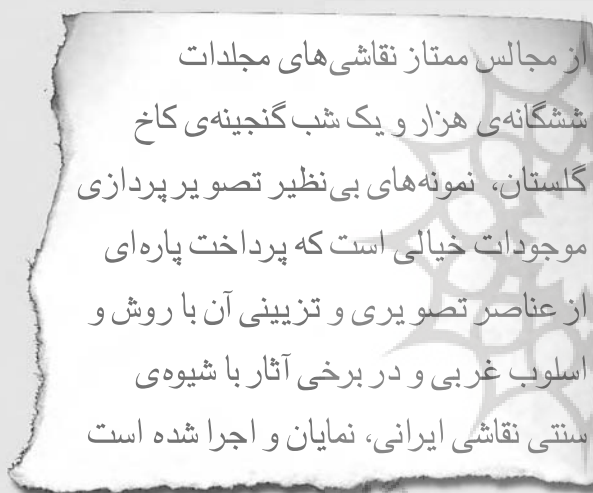
مشغول ساختن و پرداختن سفارش‌های مختلف درباریان و اعیان مردم بودند. این سرای بزرگ در انتهای بازار توتون فروش‌ها در جنوب غربی سبزه میدان قرار داشت»^۹.

میرزا ابوالحسن خان غفاری مشهور به «صنایع الملک»، سرآمد نقاشان دربار عصر ناصری، مجلس‌آرایی نسخه‌ی نفیس را به همراه ۳۴ تن از شاگردان و نقاشان و به شیوه‌ی آبرنگ عالی عهده‌دار شد.

«تذهیب و ترصیع نسخه به سرپرستی میرزا عبدالوهاب و میرزا علی محمد و سرپرست صحافی با میرزا علی صحاف بود. جلدهای مقوایی روغنی عالی ۶ مجلد را میرزا احمد به همراه غلامعلی و آقاچانی ساختند.»^{۱۰}

تاریخ پایان کتابت نسخه‌ی هزار و یک شب در سال ۱۲۶۹ ه.ق. و به خط خوش نستعلیق «میرزا محمدحسین تهرانی» خوشنویسی شده است. «کمترین کاتب حضرت السلطانی، محمدحسین الطهرانی، تحریر نمود ۱۲۶۹».

متن نوشتاری نسخه در هر صفحه ۳۰ سطر (پشت و رو) و بین

سطرها طول اندازی شده، میان جداول کمند و زرین به ابعاد تقریبی «۱۷×۲۷» سانتی‌متر، تحریر شده است.

عنوان هر شب در متن نوشتار به خط رقاع در سرسخن‌های مذهب و عنوان حکایات با مرکب الوان در گوشه‌ی چپ بالای حاشیه کتاب (در حالات افقی و سطر بندی‌های مورب) بر «کاغذ متن خانبالغ شکری و کاغذ حاشیه فرنگی نخودی»^{۱۱}، نوشته شده است.

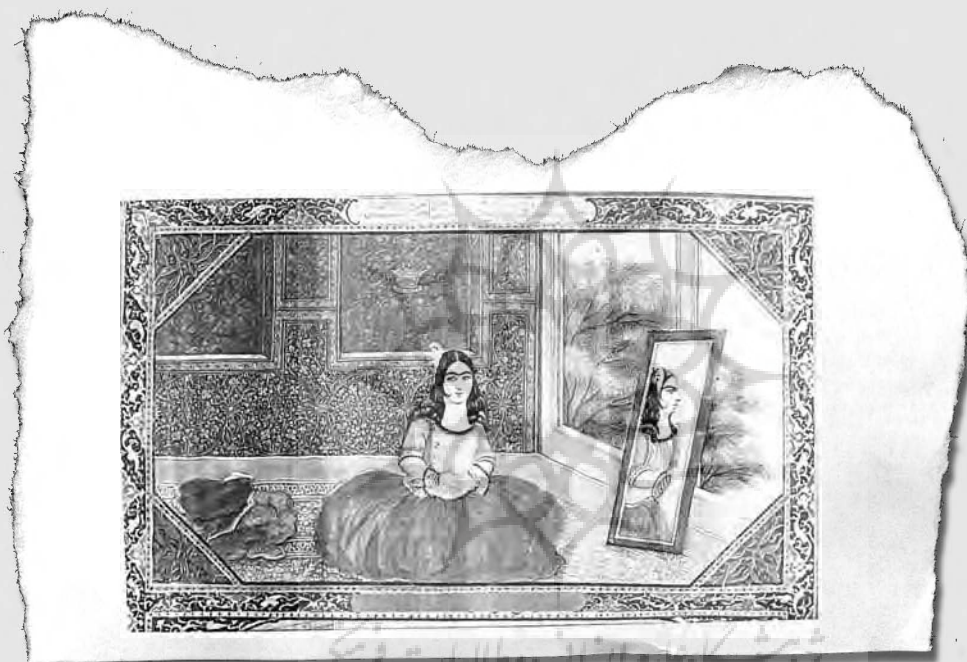
ابعاد نسخه در قطع رحلی بزرگ به اندازه‌ی تقریبی «۳۰×۴۵» سانتی‌متر و مجالس نقاشی نسخه‌ی هزار و یک شب همراه با جداول مذهب و مرصع به ابعاد «۱۸×۳۲» سانتی‌متر در صفحه‌ی مقابل متن دست‌نویس (پشت و رو مصور) به تصویر درآمده است و در هر صفحه‌ی مصور ۳ تا ۶ مجلس و گاه ۷ مجلس نقاشی که به وسیله‌ی جداول مذهب مرصع متمایز شده، مشاهده می‌شود.

عنوان هر مجلس در متن تصویری، میان حاشیه‌ی مذهب مرصع در کتبه‌ی بالای هر مجلس نقاشی به مرکب الوان و با انواع خطوط در

نسخه خطی و مصور هزار و یک شب

بازمانده‌ی دربار عهد ناصری

هلنا شین دشتگل

تصویرگری کتاب از دیگر جلوه‌های نقاشی عهد ناصری و به بیان دقیق‌تر، ویژگی تصاویر و کمیت حیرت‌انگیز این مجموعه‌ی نفیس تا بدین هنگام در هیچ کتاب خطی و مصور ایرانی مشاهده نشده است. گستره‌ی بی‌مرز افسانه‌های هزار و یک شب با گونه‌های متنوع شخصیت‌های اسطوره‌ای، مذهبی، فرمانروایان، وزیران، بازرگانان، مردم عادی و در پی آن حکایات اخلاقی و عاشقانه، سفرهای عجیب با موجودات غریب، افسانه‌های عفریتان، جنیان، پریان و تغییر دگرذیسی آنان، صورت‌های مختلف حیوانات و حکایات آموزنده و قهرمانان خیالی، شاه قاجار را در صدد تدوین نسخه‌ای مصور از کتاب افسانه‌ای به جهت بازنمایی واقع‌گرایانه هر یک از مضامین، علاقه‌مند کرد. نسخه‌ی، هزار و یک شب به سفارش ناصرالدین شاه و در تأیید همبستگی نقاشی و ادبیات با بهره‌مندی از اسلوب هنر قاجاریه و سنت تصویری نقاشی ایرانی در ۶ مجلد بدون نام مؤلف، ۱۱۴۲ صفحه‌ی

با آغاز سلطنت ناصرالدین شاه (۱۲۶۴ ه.ق.) نظام کارگاهی کتاب‌نگاری و مصورسازی تألیفات ادبی بار دیگر جهت مجلس آرایبی کتاب هزار و یک شب که واپسین و بلندترین نمونه‌ی کتاب‌آرایبی نگارگری درباری ایران است، سنت‌های دیرین نقاشی ایرانی را استحکام بخشید. یکی از مهم‌ترین دستاوردهای نگارگری قاجار در نیمه‌ی دوم قرن سیزدهم ه.ق. تدوین و تنظیم نسخه‌ی خطی و مصور، هزار و یک شب است.

موضوع نسخه‌ی مزبور که در میان بسیاری از مردم ملل با عناوین الف لیلة و لیلة و شب‌های عربی معرفی شده با حکایت خیانت همسران دو برادر حکمران از ملوک آل ساسان (شهرباز و شاه زمان) آغاز می‌شود و سپس در قالب مجموعه داستان‌های عامیانه‌ی بلند و کوتاه با راوی‌ای چون «شهرزاد» دختر وزیر ملک شهرباز، در هزار و یک شب ادامه می‌یابد.

درون صحنه و چهره‌نگاری «شهرزاد» متمایز از دیگر مجالس نسخه‌ی یاد شده، می‌باشد. این مجلد در ۲۱۴ صفحه‌ی مصور، مجلس آرایبی شده است.

«حکایت وحوش» در حاشیه‌ی سمت چپ پایان جلد یکم تحریر شده و به مجالس نقاشی ۴ قطعه از تصویرسازی حیوانات متناسب با مضمون کتاب در چشم‌اندازی زیبا اشاره می‌کند. «روپاه با کلاغ تکلم می‌کند»، «گنجشکی بر قوچی نشسته» نمونه‌هایی از عناوین مجالس نقاشی پایان مجلد نخست هزار و یک شب می‌باشد. مجلد دوم به شماره دفتر ۲۲۴۱ و به قطع «۴۵×۳۰/۸» سانتی‌متر با ۱۷۰ صفحه‌ی مصور در ادامه‌ی «حکایات وحوش» و با اولین متن تصویری با عنوان «دو مرد عیارند که مال از بازرگان گرفته و خود نیز هلاک شدند» آغاز و به داستان شب سیم‌دوسی و یکم ختم می‌شود. آغاز مجلد سوم با حکایت «خواجه یمنی و شش کنیزکان» مصور شده است. این مجلد به شماره دفتر ۶۷۹ در قطع رحلی «۴۴/۵×۲۹/۵» سانتی‌متر با ۲۰۴ صفحه‌ی مصور تا شب پانصد و شصت و هفتم کتابت و مصور شده است. آخرین مجلس نقاشی از این مجلد، حکایت «شیخ عبدالصمد و امیر موسی و طالب ابن سعل به طلب خمره می‌روند» با سفیداب بر متن قرمز نگاشته شده و سه مرد نشسته میان صخره‌ای بنفش رنگ را نشان می‌دهد.

مجلد چهارم به شماره دفتر ۲۲۴۲ در قطع «۴۴/۱×۲۹/۵» سانتی‌متر تا داستان شب هفتصد و چهارم و حکایت «دلیله‌ی محتاله» با عنوان مجلس «والی به خانه آمده و زن وقایع را نقل می‌کند» ادامه می‌یابد.

در تزیینات روی جلد چهارم و میان مجلس بزمی بسیار زیبا به نام‌های «استاد آقا» و «غلامعلی» اشاره و چنین نوشته شده است: «بدست یاری استاد کل فی الکل جان نثار درگاه جهان پناه استاد آقا سمت اتمام پذیرفت العبد غلامعلی فی شهر جمادی الثانی سنه ۱۲۷۵».

جلد پنجم نسخه‌ی هزار و یک شب به قطع رحلی «۴۵×۲۹» سانتی‌متر و به شماره دفتر ۲۲۴۳ و ۲۱۸ صفحه‌ی مصور در ادامه‌ی حکایت «دلیله‌ی محتاله» نوشته شده و با داستان شب هشتصد و نود و ششم ختم می‌شود و مجلد ششم به شماره دفتر ۲۲۴۴ و به قطع «۴۳/۵×۲۹/۵» سانتی‌متر با ۱۶۸ صفحه‌ی مصور تا داستان شب هزار و یکم را در بر می‌گیرد و به مجلس «شهرزاد طفل خود را نزد ملک جوانبخت آورد» که به رنگ قرمز بر متن نقره‌ای نگاشته شده است، ختم می‌شود. در این مجلس شهرزاد مانند تصویرپردازی زنان دیگر نسخه، در کنار کودکی خردسال مقابل شاه نشانده بر زمین به تصویر درآمده و پسر نوجوان ایستاده با کلاه کج و لباس بلند همراه با کنیزکی در سمت چپ صحنه که فرزند نوزاد شهرزاد را در آغوش گرفته و به نزد شاه می‌آورد در ترکیبی افقی مصور شده است.

همان‌گونه که اشاره شد، مجلس آرایبی نسخه‌ی خطی و مصور هزار و یک شب کاخ گلستان به سرپرستی «میرزا ابوالحسن خان غفاری» ملقب به «صنیع الملک» از چهره‌پردازان نامدار دربار ناصری با همکاری ۳۴ تن از نقاشان عصر در ۳۶۰۰ مجلس نقاشی و ۱۱۳۴ صفحه‌ی مصور به شیوه‌ی «آبرنگ عالی» رقم گردیده و از

پرتصویرترین شاهکار هنر کتاب آرایبی سنتی و درباری ایران به شمار می‌آید.

یکی از خصوصیات قابل ملاحظه‌ی تصویرگری کتاب مذکور، هماهنگی میان موضوع حکایت و ترکیب عوامل گوناگون درون صحنه است.

در اغلب مجالس نقاشی هزار و یک شب با توجه به گونه‌های مختلف مضامین کتاب، یکی بودن شیوه‌ی تجسمی و نقش‌پردازی در تزیینات آثار موجود در مجلدات ششگانه، مورد توجه قرار گرفته و به کرات دیده می‌شود.

ساختار و روش ترکیب‌بندی هر یک از مجالس در پیوند با محیط پیرامون با بهره‌مندی از صحنه‌های واقعی زندگی عادی و روزمره‌ی مردم و حالات و حرکات طبیعی اندام‌ها به نحو شایسته صورت گرفته و با استفاده از مضمونی تعیین یافته از متن نوشتار صفحه‌ی مقابل هر یک از برگ‌های مصور، بهترین نمونه‌ی شناخت فرهنگ عامیانه و هنر

در اغلب مجالس نقاشی هزار و یک شب

با توجه به گونه‌های مختلف مضامین

کتاب، یکی بودن شیوه‌ی تجسمی و

نقش‌پردازی در تزیینات آثار موجود

در مجلدات ششگانه، مورد توجه قرار

گرفته و به کرات دیده می‌شود

قاجاریه عهد ناصری را ارائه و توصیف می‌نماید.

نقش انسان با نمایش طبیعی انحنای بدن و نوع ارائه‌ی ویژه در بیان شخصیت و روان او، تصویر بهایم با طبیعت‌پردازی محض، موجودات فراواقعی با توصیف تصویری هنر غرب و بهره‌مندی از عوامل تزیینی بسیار غنی، از عناصر اصلی تصویرگری نسخه‌ی هزار و یک شب در مکتب نگارگری قاجار می‌باشد.

در نمونه‌های متعدد از نقاشی‌های کتاب افسانه‌ای، عناصر تزیینی سنتی ایران و عوامل تصویری اروپایی با توجه به نفوذ مکتب فرنگی‌سازی و طبیعت‌نگاری خاص اروپاییان با به‌کارگیری سایه روشن و اسلوب آزاد، مجموعه عناصر صحنه‌ها را در فضای دوبعدی و سه بعدی نشان می‌دهد.

منبع نور در تمام مجالس نسخه، در تأیید شیوه‌ی نگارگری پیشین ایران، ثابت نیست و تمام عوامل تصویری صحنه، آکنده از نور به تصویر درآمده است.

جهت توصیف شکوه‌مندی کتاب در مجلد سوم به شماره‌ی

طبیعی و عمارت‌های درباری همراه با گل و بوته‌های طلایی در ترنج میانی و نقوش انسانی و زینتی در دو نیم ترنج در متن مشکی و قرمز جلدها با اسلیمی‌ها و اشعاری به خط نستعلیق روی و اندرون جلد‌های روغنی را آذین بخشیده است. عوامل تصویری مجلدات شش‌گانه، پیکره‌ها و منظره‌نگاری‌ها با تبعیت از مکتب فرنگی سازی و به روش نگارگری اروپایی مصور شده است.

جلد نخست به شماره‌ی دفتر ۲۲۴۰ و قطع «۳/۳۰/۵/۴۵» ۱۲ سانتی‌متر از داستان شب اول شروع و به شب صدوپنجاه و یکم ختم می‌شود. «چون شب صدوپنجاه و یکم برآمد»

در متن نوشتار بعد از مقدمه‌ی کتاب در نخستین سرسخن، عبارت «آغاز داستان» با مرکب قرمز بر متن طلایی تحریر شده است.

نخستین مجلس نقاشی نسخه‌ی هزار و یک شب، شاه زمان و شهر باز را در طرفین ملک هند به تصویر درآورده و با روایات تصویری شاه زمان و خیانت همسر وی در ۴ قطعه و در اولین صفحه‌ی مصور مجلد اول ادامه می‌یابد. در پشت همین صفحه، نخستین تصویر نقاشی از «شهرزاد» پس از مجلس «وزیر با شهریار حکایت می‌کند» با عنوان «شهرزاد و دنیا زاد نزد شهریار آمدند» مصور شده است. در صفحات آغازین مجلد مزبور، تصویر «شهرزاد» در نمای درشت میان صحنه با آینه‌ای در دست و پوششی متناسب از نوع جامگان اروپایی، در حال گفت‌وگو با دنیا زاد «شهرزاد با دنیا زاد حکایت می‌کند» به تصویر درآمده است. تصویرسازی این مجلس به لحاظ ترکیب عوامل

زمینه‌های طلایی، نقره‌ای، لاجورد و شنگرف نوشته شده است. اغلب مجالس نقاشی نسخه‌ی مزبور در ۳ کادر افقی به ابعاد تقریبی «۹/۵/۱۵» سانتی‌متر معرفی شده و لچک‌های زینتی مذهب مرصع متصل به جداول تسمه‌ای با آرایشی متفاوت در رنگ‌ها و تزیینات عالی آن در بسیاری از مجالس نسخه تکرار شده‌اند.

سجع مهر ناصرالدین شاه در مجلد دوم در پیشانی صفحه‌ی نخست و آخرین صفحه‌ی مصور همان مجلد در گوشه‌ی راست (پایین صفحه) و نیز در مجلد سوم و چهارم در ابتدا و پایان نسخه‌ی کاخ گلستان مشاهده می‌شود.

در کتیبه‌ی سرلوح زیبای مذهب متن نوشتار مقدمه‌ی جلد نخست که یگانه سرلوح از مجلدات شش‌گانه‌ی نسخه‌ی هزار و یک شب می‌باشد. «بسم الله الرحمن الرحیم» به خط رقاع و قلم زر بر متن لاجورد نوشته شده و عنوان نسخه (هزار و یک شب) در هیچ کتیبه و مجلدات دیگر دیده نمی‌شود.

مقدمه‌ی نسخه در ۴ صفحه با «خجسته نوایی که هزار داستان...» در ۱۸ سطر آغاز و صفحه‌ی مذهب دوم در ادامه‌ی مقدمه‌ی کتاب و صفحه‌ی سوم و چهارم در میان حاشیه‌ی بالای صفحه، درون ترنج لاجورد به قلم زر، نام و القاب ناصرالدین شاه تحریر شده است.

تزیینات عالی مجلدات شش‌گانه‌ی روغنی نسخه‌ی «هزار و یک شب» با نقش مایه‌های مجالس بزم زنانه، صحنه‌ی شکار ناصرالدین شاه، نبرد سوارکار با موجودات اهریمنی، تاج کیانی میان دو شیر، مناظر

نشاندن پیکره‌ها در فراز ایوان و پایین ساختمان دیده می‌شود.

«به قصر آمدن سیّده دنیا» در حکایات تاج الملوک از مجلد اول (شماره دفتر. ۲۲۴۰) نمونه‌ی شاخص از تصویرنمای بیرون قصری سفیدرنگ را توصیف می‌کند. طرح پیکره‌ی دو زن در پایین قصر، نشاندن سر مرد در نمای پشت ایوان کوچک قصر و ترسیم منظره‌ای چشم‌نواز در ترکیب دیدنی، مصور شده است.

در مجلس نقاشی «نسیم خواهر زین الموصاف، از بام بلند به مسرور نگاه می‌کند و با او حرف می‌زند» از مجلد پنجم (شماره دفتر ۲۲۴۳) و نیز در نقاشی قطعه‌ای دیگر در همین صفحه، بانویی (نسیم) بر فراز ساختمان نظاره‌گر مردی (مسرور) در پایین صحنه است که به روش سنتی نگارگری ایرانی، طرح‌اندازی شده و نمای خارجی بنا را در تنظیم مناسب با پیکره‌ها معرفی می‌نماید.

جنبه‌های تزئینی نمایش درون اتاق با رنگ‌های تخت و پر نقش و نگار، دیوارهای الوان مزین به تذهیب و مرصع‌کاری‌های ظریف با طاقچه‌هایی میان آن که با رنگ و نقشی متمایز از دیگر رنگ‌های دیوار اتاق طرح گردیده و با نمونه‌های ثابت آرایش اندرونی خانه‌های قجری قرابت بسیار دارد.

ترکیب عوامل تصویر درون اتاق در ساختاری افقی، بر روی یک خط مستقیم و در برخی از آثار با نمایش فضای سه بعدی با پرسپکتیو یک نقطه‌ای، مصور شده است.

پنجره‌های بلند و تمام قد و ارسی‌های زیبا با مشبک‌کاری‌های میان آن، صحنه‌هایی از دورنمای طبیعت چون بخشی از شاخه‌ها و برگ‌های درخت با رنگ‌های نارنجی و سبز، درجات متنوع روشنایی - تاریکی با زاویه دید متفاوت و با اسلوب منظره‌نگاری اروپایی جهت عمق‌نمایی در فضای بسته درون اتاق‌ها و در اغلب مجالس ملاحظه می‌شود.

پرده‌های رنگین و پرچین که به گوشه‌ای جمع شده‌اند و یا در تعدادی از قطعات نقاشی‌ها، صحنه را به دو بخش تقسیم می‌کنند از نمایش ویژه آرایش اندرونی اتاق‌ها و به شیوه‌ی نقاشی غرب، توصیف شده است.

فرش‌های زینتی رنگین و گسترده، آئینه‌های قدی، لاله‌های چند شاخه‌ی تزئینی، سفره‌های رنگین و پر از غذای متنوع، متکاها، تشکچه‌ها، صندلی و کاناپه‌های رنگین، تخت‌های مجلل و باشکوه از عوامل تصویری و عناصر تزئینی اصلی و ثابت، آرایش فضای اندرونی اتاق‌ها و فضای خالی آن می‌باشند که پیوسته در بسیاری از نقاشی‌های نسخه‌ی هزار و یک شب تأکید و تکرار شده است.

رنگ‌های درخشان و پرتألو در ترکیبی بسیار عالی توصیف شده و در تقسیم‌بندی سطوح و در تضاد با یکدیگر، آثار مصور نسخه را زینت بخشیده‌اند.

چهره‌ی مردان و نوع پوشش هریک در حالات گوناگون مشاهده می‌شود. شیخ‌ها و حکما با عمامه‌ای بر سر گاه با تزئینات ظریف روی آن، قبای بلند و رنگین و شال بر کمر نمایان شده‌اند. شاهان، درباریان و وزیران با کلاه‌های ویژه و سرشار از تزئینات با لباس‌های پرتحمل و نقش‌پردازی سنتی، معرفی شده و غلامان سیاه و پیکره‌هایی در نقش

«حمال» با نمونه‌های تصویرپردازی افراد عادی و نوع پوشش ساده در نمایش یک خدمتگزار و یا باربر به تصویر درآمده‌اند.

شیوه‌ی ترسیم دست‌ها در آثار مجموعه‌ی موردنظر، تمام عوامل درون کادر را به هم مرتبط می‌سازد و با طراحی دقیق و در عالی‌ترین حرکات توصیفی، اجرا شده است.

نشان دادن پیکره‌ها از پشت سر یکی از ویژگی‌های مجلس آرایبی نسخه‌ی مزبور است که پیوسته در نقاشی مکتب صنایع‌الملک نمایان می‌شود.

در بسیاری از آثار مصور نسخه‌ی هزار و یک شب، یکسان بودن چهره‌ی بانوان، آرایش جامگان و نقوش زینتی بر آن، حرکات ماهرانه در ترسیم اندام هریک و به حاشیه کشیدن پاره‌ای از پیکره‌ها به نحو بارز تکرار و مشاهده می‌شود.

در این مجموعه‌ی نفیس، گونه‌های متفاوت شخصیت‌های داستانی زنان چون دختران جوان و عاشق، زنان زیرک و خیانت‌کار، عجوزان و دایگان مهربان، کنیزکان و مادران دلسوز، زنان صالحه و زنانی با قابلیت‌های ویژه (زن کشتی‌گیر و زن شطرنج‌باز) با توجه به گزارش تصویری از صحنه‌ی حکایت شده با اسلوب آرایشی تقریباً یکسان ساخته و پرداخته شده و به استثنای پاره‌ای موارد (چهره‌ی شهرزاد در مجلد نخست و زنان نصرانی) در جامگان خاص عهد قجری به تصویر درآمده‌اند.

عجوزه در هیأت پیرزنی با انحنای خمیده‌ی بدن، چهره‌ای با خطوط عمیق میان آن و بینی زشت و دراز تجسم یافته و حالات و رفتار تصویری آن متناسب با موضوع اثر، نقاشی شده است.

اغلب تصویرپردازی زنان در نسخه‌ی هزار و یک شب با چهره‌آرایبی قراردادی و نمونه‌ی الگویی تعیین یافته از (دختران جوان) با چهره‌ی گرد، چشمان درشت و کشیده و ابروان پیوسته و کلفت در جامگان زربفت و مروارید نشان یا پیراهنی نازک و بدن نما، دامن‌های رنگین و پرچین و بلند با خطوط عمیق و بارز میان آن که در محل اتصال با زمین، نوار تزئینی زیبای طرح‌اندازی شده، با نمایش گیسوان باز و آرایش و در برخی آثار با پوششی بر سر، مشاهده می‌شوند.

پاره‌ای از پیکره‌ی بانوان با چارقد‌های سیاه و شلوارهای لوله‌ای گشاد و رنگین و با تأکید بر جسم و حجم، مصور شده است. گاهی در میان ردیف پیکره‌های نمایشی بانوان با چهره‌های کنیزان سیاه‌پوست با آرایش متفاوت در شیوه‌ی پوشش سرکه در تضاد با صحنه ارائه شده، مواجه می‌شویم. مجالس بزم‌های زنانه و مردانه با شادمانی و رقص همراه با نوازندگان زن و مرد در حالات متنوع طراحی گردیده است. در مجالس عقد نمایش کله‌قندهای تزئینی بر مجمع‌های نقره‌ای در ردیف‌های مشخص با گل‌های زیبا و به‌کارگیری سایه - روشن در چندین مجلس نقاشی نسخه مزبور، تکرار شده است و همچنین در مجالس ختم و با شیوه تنظیم عناصر یکسان همراه با رحل و قرآن خوانی (مجلد چهارم) نمونه‌های ثابت پیکره‌ها با اندکی اختلاف ارائه می‌شود.

در نقاشی صحنه‌های دیدارها و گفت‌وگوهای محرمانه، نمایش مکتب‌خانه‌ها و شیوه‌ی توصیف بازارها، بسیاری از حالات قراردادی

دفتر ۶۷۹، بعد از مقدمه‌ی طسوجی و قبل از حکایت شب پانصدوسی و هشتم، چهره‌های «محمدشاه قاجار»، «عبداللطیف طسوجی تبریزی» و «ملک الشعرا سروش اصفهانی» به ترتیب در ۳ مجلس جداگانه و میان جداول مذهب مرصع همراه با تزیینات داخلی اتاق، دیوارهای الوان و پرنقش و نگار فجری، نشسته بر قالی‌های زیبا و رنگین و با نمایش چشم‌اندازی وسیع در طبیعت پشت پنجره، مشاهده می‌شوند. در کتیبه‌های بالای هر یک از مجالس و در میان حاشیه‌ی مذهب، عنوان مجلس نگاشته شده است.

در کتیبه‌ی مجلس نخست با مرکب سبزه بر متن طلا «تمثال همیون سلطان جنت مکان محمدشاه غازی نورالله مضجعه» نوشته شده و در مجلس زیرین، عبداللطیف طسوجی در سمت چپ صحنه به همراه دو مرد در سمت راست، مصور شده و در کتیبه‌ی آن با سفیدآب بر متن قرمز چنین نگاشته شده است: «میرزا عبداللطیف طسوجی مترجم هذالکتاب است» و کتیبه‌ی مجلس سوم با مرکب قرمز بر متن طلا «افصح الشعرا میرزا سروش» نوشته شده که چهره‌ای روحانی از سروش اصفهانی با کلاه بلند و کج سفید رنگ در سر و زاویه دید روبه‌رو در مرکز صحنه، با دو تن از همراهان در طرفین او به تصویر درآمده است.

در مجالس مختلف از کتاب یاد شده، انسان و سرگذشت او محور اصلی در آرایش اغلب صحنه‌ها است که با اندامی موزون و متناسب با ترکیب‌بندی اثر بسان بازیگر صحنه‌های دراماتیک در هر پرده‌ی نقاشی و در توجیه متنی قراردادی چه در محوطه‌ی بسته و چه در مکانی باز، ترسیم شده است.

روابط عاطفی میان زنان و مردان در پیوند با مضمون حکایات از جایگاه وسیعی جهت بازنمایی تصویری بسیاری از نقاشی‌های

نسخه‌ی مزبور برخوردار است.

دختران و زنان زیبا در کنار دلدادگان با رعایت تناسب میان اندام و فضا در حالات متنوع و با اندکی تغییر به لحاظ محل استقرارشان مصور شده‌اند.

ساختار ترکیب‌بندی ساختمان‌ها (بناهای خصوصی و عمومی)، چشم‌اندازها، پیکره‌های زن و مرد در مجلدات ششگانه‌ی هزار و یک شب مشابه یکدیگر است. ساختمان قصرها و اقامتگاه‌های خصوصی در نهایت دقت با زاویه دید متفاوت، گاه در ترکیب افقی و مستقیم و گاهی در امتداد خط مایل جهت القای عمق و بعد نمایی مشاهده می‌شوند.

معماری سنتی در طرح اندازی بازارها، حمام‌ها، کاروان‌سراها و سرداب‌ها از جلوه‌های ویژه تصاویر مجموعه‌ی گنجینه‌ی کاخ گلستان است.

صحنه‌های معماری شهری با طاق‌های قوسی، ستون‌ها و دروازه‌ها، میدان‌ها و کاروانسراها، آجرکاری بناها و شیوه‌ی ارائه‌ی اماکن نظامی، نمایش اندرونی حمام‌های سنتی زنانه و مردانه و نحوه‌ی نشان دادن حجره‌های بازارهای سنتی ایرانی با ترسیم عوامل متعدد از پیکره‌های انسانی در حالات متنوع و با طراحی بسیار دقیق به تصویر درآمده و تکرار شده است.

نمایش ساختمان قصرها همراه با تزیینات زیبا و ظریف چون ستون‌های کنده کاری شده، طرح گچ‌بری‌های عالی، ایوان کوچک با حوضچه‌ها، آب‌نماها و فواره‌های زیبا بر جلوه‌ی مجالس نقاشی‌های نسخه افزوده و همراه با دیگر عوامل، نقش می‌آفرینند. در پاره‌ای از آثار، دیدار دو دلداده به شیوه و اسلوب آرایش پیشین نقاشی ایرانی،

از چهره‌ی عفریتان و اجنه معرفی شده است. حکایت شب ششم «عفریت و ماهیگیر» و در حکایت «حمال و دختران» نمونه‌های بسیاری از نقاشی موجودات وهمی دیده می‌شود که در حالات مختلف و معلق در هوا تصویر شده‌اند.

در حکایت «حمال و دختران» و در مجالس نقاشی با عنوان «دختر سنگ به اژدها زدن»، «جدال کردن دختر با عفریت»، «دختر را عفریت انداخته و شاهزاده نگاه می‌کند»، «عفریت دست دختر را گرفته و می‌برد» شاهد تصویرپردازی نمونه‌های بدیع و حیرت‌انگیز رویارویی انسان با انواع موجودات وهمی هستیم که در مکان‌های عادی چون نمایش درون خانه و یا بخشی از حیاط، نشان داده شده است.

در مجلد دوم (شماره دفتر ۲۲۴۱) و در «حکایت قمرالزمان» در شب صد و هفتاد و هفتم با نقاشی‌های متعدد از این نوع موجودات فرا واقعی مواجه می‌شویم.

در مجلد سوم (شماره دفتر ۶۷۹) و حکایت شب چهارصد و سی و ششم در مجلس نقاشی «کنیزک آداب وضو را بیان می‌کند بر اهل مجلس» صحنه‌ای بدیع از پیوند اجنه، فرشتگان و انسان‌ها به نمایش گذاشته شده است. سه اندام جنی ظریف و کوچک، سمت راست مجلس با حالات و حرکات نمایشی در ترسیم پیکره‌های کوچک اندام و برهنه، روبه‌روی سه مرد نشسته بر قالی پرنقش و نگار در محوطه‌ی بسته اتاق که با فرشتگان بالدار و عریان زینت شده همراه با پیکره‌ی زنی در سمت چپ مجلس مشاهده می‌شود.

در حکایت شب پانصد و شصت و هفتم همین مجلد «کشتی به جزیره زنگیان رسیده بزرگ ایشان را از اهل کشتی سؤال می‌کنند» پیکره‌ی ۵ زنگی برهنه با پوست تیره که یکی از آنان، تاج بر سر مصور شده با سایه‌پردازی ظریف بر اندام‌ها ملاحظه می‌شود.

همچنین است در «حکایت امیرموسی» و داستان شب پانصد و هفتاد و هفتم «رسیدن امیرموسی به کوهی که مکان زنگیان است» زمینه‌ی تیره‌ی مجلس با نمایش کوهی عجیب که میان آن بیش از ۱۰ پیکره‌ی کوچک به صورت موجودات عریان با پوست تیره و اندامی ظریف و ریزنقش نمایان شده‌اند با ارائه‌ی نمایش عمق در صحنه به تصویر درآمده است.

در مجلد چهارم (شماره دفتر ۲۲۴۲) و حکایت «پادشاه و ملکزاده» در مجلسی با عنوان «ملکزاده ۱۳ سوار بر عفریت شده و به سمت قصر می‌رود» تصویر زنی سوار بر عفریتی با ۴ پا و ۴ بال در چشم‌اندازی زیبا نقش گردیده است.

نمونه‌های بی‌شمار تصویرپردازی موجودات وهمی در «حکایت حسن زرگر» در مجلد پنجم (شماره دفتر ۲۲۴۳) در ابعاد مختلف مشاهده می‌شود.

در مجلس نقاشی «عفریتان با حسن حرف می‌زنند» حسن زرگر با زن و فرزندان بر فراز کوه و میان عفریتان در صخره‌ای خاکستری رنگ و تک‌درختی در میان مشاهده می‌شود. عفریتان این مجلس نشانده بر کوه و یا معلق در هوا و بسیار سهمناک و زشت، مصور شده‌اند.

در نقاشی صحنه‌های متعدد از حکایت حسن زرگر، عفریتان با ترکیبات متفاوت در مکان‌های مختلف حضور دارند و به صورت دیو،

اژدها و ترکیبات بدیع از عوامل تصویری هریک در رویارویی با حسن زرگر و سرراه او واقع می‌شوند.

در حکایت «سیف الملوک و بدیع‌الزمان» (مجلد پنجم) در حالات مختلف نبرد میان دو لشکر دیوها و یا نبرد تن به تن میان آدمی و دیو تصویر شده است. در مجلس «سیف الملوک در حضور ملک زرق جنی او را آورده‌اند» جنی با تاج بر سر و لباس پرنقش و نگار شاهانه نشانده بر صندلی زینتی دیده می‌شود. دیوهای کریمه‌المنظر این مجلس با پیکره‌ی انسانی تصور شده و با نمایش صورت‌های مختلف حیوانات در آرایش چهره‌ها و پنجه‌های تیز و بلند در دست و پا به تصویر درآمده‌اند. در مجلد ششم و حکایت «ابوالسعادت و معروف» (شماره دفتر ۲۲۴۴) نظاره‌گر صحنه‌های غریب از روابط بسیار صمیمی میان انسان با موجودات ماورایی که به صورت‌های گوناگون مصور شده‌اند، می‌باشیم.

«پریان» بسان زنان جوان و زیبا با گیسوان بلند و پریشان و گاه برهنه در مجالس نقاشی‌ها و به ویژه در «حکایت حسن زرگر» در مجلد پنجم به کرات به تصویر درآمده‌اند. «حسن زرگر در ضمیمه ایستاده تماشای دخترکان در آب شنا می‌کند» عنوان مجلسی است که دخترکان عریان همانند پریان درون حوض یا استخری بزرگ، مشاهده می‌شوند.

استفاده‌ی اغراق‌آمیز در بیان تصویری اندام موجودات ماورایی با رنگ‌آمیزی متنوع و پرداخت درجات تاریکی و روشنایی با وحدت در شیوه‌ی اجرا و بهره‌مندی از اسلوب هنر غرب و نقاشی سنتی ایران، مشاهده می‌شود.

تصاویر پرندگان افسانه‌ای و عظیم‌الجثه و اسب پرنده که مرکب قهرمانان داستان‌های هزار و یک شب می‌باشد در میان آسمان آبی رنگ و چشم‌اندازی زیبا در حالت پرواز توصیف شده است.

تلفیق عناصر تصویری و تزئینی با ترکیب‌بندی موزون و متناسب با مضمون حکایت، بارزترین مشخصه‌ی نقاشی‌های نسخه‌ی خطی هزار و یک شب محسوب می‌شود. در بسیاری از آثار نقاشی شده، ارتباط پیکره‌ها و کل اثر از طریق حرکت دست‌ها میسر می‌شود و با تأکید بر صحنه‌ای روایی تجسم یافته است.

پیکره‌های مختلف، پوشش‌های متفاوت و حرکات متنوع با اسلوب و طراحی آزاد، شیوه‌ی ترسیم مناظر و نمونه‌های خاص بناهای فجری در فضای کوچک قطعات نگاره‌ها در ترکیب قراردادی و هماهنگ با موضوع روایات، مشابه یکدیگر بوده و به صورت یک گزارش تصویری مفصل پیرامون قهرمانان هر یک از داستان‌ها و در ارتباط با جزئیات زندگی روزمره و حالات روانی افراد موردنظر در هزار و یک شب و بنا بر آداب و رسوم مردم عهدناصری، جدای از ریشه‌های تاریخی و جغرافیایی و خاستگاه اصلی کتاب خلق شده است.

نسخه‌ی خطی و مصور هزار و یک شب با نمایش جداول زیبای مذهب مرصع و نمونه‌ی مجلدات ششگانه‌ی روغنی عالی و تزئینات غنی بر آن، پرداخت ظریف مجالس شکوهمند و متعدد با طراحی دقیق و ساختار منسجم در ترکیب عوامل صحنه همراه با نقش و نگارهای رنگین سطوح مختلف (با تکنیک آبرنگ عالی) زیر نظر مشهورترین

پیکره‌ها با جایگزینی یکسان و در زاویه دید متفاوت، ملاحظه می‌شود. همچنین از نمونه‌های شاخص نقاشی‌های نسخه‌ی مذکور، صحنه‌های عرفانی از آداب و ایمان مذهبی چون نمازگزاردن زن و مرد با جانماز و مهر و تسبیح ایستاده و یا در حالت سجده می‌باشد. در پاره‌ای از تصاویر، صحنه‌هایی از رفتار خشونت‌آمیز با نمایش طبیعی حالات و حرکات اندام‌ها، ارائه می‌شود.

صحنه‌های به دار آویختن، چون مجلس نقاشی «مردی به حکم خلیفه به دار کشیده شد» از مجلد ششم (شماره دفتر ۲۲۴۴)، ترکیب بدیع و بسیار دیدنی از به دار آویختن مردی در مرکز صحنه و بریک میله‌ی بلند میان نظاره‌گران که در حالت قرینه و در ترکیبی مثلث گونه در طرفین مجلس نشانده شده‌اند با تأکید بر عمق نمایی و نمایش

نقش انسان با نمایش طبیعی بدن و نوع ارائه‌ی ویژه در بیان شخصیت و روان او، تصویر بهایم با طبیعت‌پردازی محض، موجودات فراواقعی با توصیف تصویری هنر غرب و بهره‌مندی از عوامل تزئینی بسیار غنی، از عناصر اصلی تصویرگری نسخه‌ی هزار و یک شب در مکتب نگارگری قاجار می‌باشد

فضای باز میدانی که انتهای آن به دیواری شبیه به دیوار کاخ گلستان و در امتداد محور افقی نمایان شده، به تصویر درآمده است.

در مجلد پنجم (شماره دفتر ۲۲۴۳) و در مجلس «ملکه نورالهدی حکم کرده نورالنساء را تازیانه می‌زنند» زن برهنه‌ای با دستان بسته و ایستاده و در حالی که از پشت سر مصور شده، توسط ۳ زن مورد ضرب و شتم قرار گرفته و در ترکیبی با طراحی دقیق میان فضای باز (نمایش بخشی از حیاط) مشاهده می‌شود.

در حکایت شب سیصد و هجدهم از مجلد دوم (شماره دفتر ۲۲۴۱) در مجلس «نصرانی را پوست می‌کنند» و حکایت شب سیصد و بیست و یکم از همین مجلد «سوزاندن استخوان نصرانی» صحنه‌هایی مهیج از تصاویر خشونت‌آمیز انسان با انسان با نمایش طبیعی اندام‌ها ارائه می‌شود که در نمونه‌های متعدد تصویرپردازی نسخه‌ی هزار و یک شب عصر ناصری این نوع رفتارهای خشونت‌آمیز را می‌توان مشاهده نمود. در میان پاره‌ای از صحنه‌های نقاشی هزار و یک شب، تصاویری از یک واقعه‌ی عجیب و با توجه به حکایت مورد نظر، مصور شده است. نمونه «حکایت علی مصری» در شب چهارصد و بیست و پنجم از مجلد سوم (شماره دفتر ۶۷۹) «بجهت علی مصری از سقف زر می‌ریزد» در میان اتاقی تزئین یافته و تاریک، علی مصری ایستاده مصور شده و

نظاره‌گر سقف با سکه‌هایی طلایی رنگ که بر زمین فرود می‌آیند، می‌باشد.

در میان نقاشی‌های هزار و یک شب تصاویری از پیامبران و چهره‌های مقدس ملاحظه می‌شود.

نمونه‌ی تصویرپردازی حضرت محمد (ص) در حکایت شب چهارصد و چهل و چهارم در مجلد سوم (شماره دفتر ۶۷۹) در مجلسی با عنوان «نازل شدن ملائکه است بر حضرت پیغمبر» مصور شده است. حضرت (ص) با برقع سفید بر صورت و هاله‌ای نورانی همانند شعله‌های درخشان آتش در پشت سر روبروی فرشته‌ای بالدار مشاهده می‌شود.

در مجلد چهارم (شماره دفتر ۲۲۴۲) تصاویری از حضرت سلیمان، میان بسیاری از موجودات افسانه‌ای دیده می‌شود. پاره‌ای از مجالس تصویرپردازی حضرت سلیمان با الگوی نقاشی کهن ایرانی که حضرت را میان موجوداتی به هیأت‌های گونه‌گون به تصویر درآورده، برابری می‌کند.

در مجلسی که «رسول حضرت سلیمان را جواب کرده او را می‌زند» سرتاسر صحنه‌ی اتاق را عفريتانی احاطه کرده‌اند که به دستور رسول (که به صورت دیوی زشت‌رو با تاج بر سر و پوشش همچون دیگر شاهان و وزیران بر صندلی زیبا نشاند شده)، حضرت سلیمان را مورد ضرب و شتم قرار داده‌اند. حضرت همانند دیگر پیکره‌های نسخه‌ی مزبور با قبایی بر تن و عمامه‌ای بر سر مشاهده می‌شوند.

نمونه‌های زیبا نقش‌پردازی فرشتگان چون زنان زیبای بالدار و کودکان بالدار و عریان همچون نمونه‌های نقاشی‌های اروپای سده‌های ۱۶ الی ۱۸ میلادی با حجم نمایی محض نشان داده شده است. در مجلس آرایبی «عفريت حسن بدرالدین را به هوا می‌برد» از مجلد یکم (شماره دفتر ۲۲۴۰) ۴ اندام زیبا از فرشته‌های کوچک در گردگرد آسمان همراه با دو عفريتی زشت‌رو که پارچه‌ای قرمز رنگ با کودکی میان آن را حمل می‌کنند، سراسر فضای آسمان را اشغال کرده است. فرشته‌ها همچون کودکان بالدار با روش اروپایی و رایج آن عصر نقاشی شده‌اند.

از مجالس ممتاز نقاشی‌های مجلدات ششگانه‌ی هزار و یک شب گنجینه‌ی کاخ گلستان، نمونه‌های بی‌نظیر تصویرپردازی موجودات خیالی است که پرداخت پاره‌ای از عناصر تصویری و تزئینی آن با روش و اسلوب غربی و در برخی آثار با شیوه‌ی سنتی نقاشی ایرانی، نمایان و اجرا شده است.

تصویرپردازی موجودات وهمی از دیرباز در هنر ایران و بسیاری از نقاشی‌های نسخه‌های خطی مورد توجه بوده و نمونه‌های متنوع و قراردادی آن در نسخه‌های شاهنامه، خمسه‌ی نظامی، خاوران نامه و... پیوسته مشاهده می‌شود.

در حکایات هزار و یک شب گروه‌های متعدد عفريتان، اجنه، غول‌ها و پریان در چهره‌های متفاوت و عموماً مهیب و زشت‌رو با ترکیبات مختلف و در شخصیت‌های گوناگون نمودار شده و در رویارویی با انسان‌های قصه، مصور شده‌اند.

در نخستین نقاشی‌های مجلد یکم (شماره دفتر ۲۲۴۰) نمونه‌هایی

دانش نامه سینمایی (بازیگران)

(کتاب دوم: جلد اول و دوم)

بهزاد رحیمیان

نشر روزنهکار، ۱۳۸۴

کتاب دانش نامه سینمایی (بازیگران)، دومین کتاب از مجموعه‌ی سه جلدی دانش نامه سینمایی است که کتاب اول آن تحت عنوان آهنگ‌سازان در سال ۱۳۸۰ منتشر شد. کتاب دوم، دربرگیرنده‌ی بیش از ۱۷۰۰ بازیگر و شخصیت سینمایی جهان است که براساس اهمیت کارشان و میزان دسترسی به حداقل اطلاعات درباره‌ی آنها تهیه شده است. البته این نکته قابل ذکر که در کتاب دوم، نام تعدادی از بازیگران مطرح که در عین حال کارگردانان بزرگی هم بوده‌اند یا هستند از جمله چارلی چاپلین، باسترکیتن، ویتوریو دسیکا، جری لویس و وودی آلن در کتاب سوم تحت عنوان کارگردانان خواهد آمد. مبنای روزآمدی کار این کتاب انتهای سال ۲۰۰۰ میلادی است، اما تا زمان طی مراحل چاپ کتاب، در صورت فوت هر یک از بازیگران، تاریخ آن ذکر شده است. کتاب به ترتیب الفبای فارسی مرتب شده و فهرست انتهای کتاب نیز خواننده را هدایت می‌کند تا مروری بر معادل فارسی نام تمام بازیگران داشته باشد و اصل نام تمام بازیگران مرور شود. هم‌چنین تلاش شده (تا جایی که الفبای فارسی اجازه می‌دهد) نام‌های لاتین به فارسی به شکل اصیل خود ثبت شوند.

ترتیب اطلاعاتی مدخل‌ها نیز به این‌گونه است که ابتدا معادل فارسی و اصل لاتین نام بازیگر، سپس زیرشاخه یا زیرشاخه‌های حرفه‌ی بازیگر در زمینه‌ی سینما، سال تولد، نام شهر و کشور محل تولد و سال مرگ بازیگر، نام اصلی بازیگر، و سرانجام اطلاعاتی همراه با نکته‌هایی در شرح احوال بازیگر آمده است.

ملاک انتخاب در مورد فیلم‌های آمریکایی، انگلیسی، فرانسوی، آلمانی و ایتالیایی اصل لاتین نام‌ها و در مورد نام فیلم‌های بقیه‌ی کشورها معادل انگلیسی آنها بوده است.

در مورد کیفیت و چگونگی حضور بازیگر، حسن حسینی در یادداشت کتاب می‌نویسد که: تعریف یکسانی در این مورد نمی‌توان داد و از بازیگری به بازیگر دیگر باید در جست‌وجوی یافتن تعریفی مجزا و متفاوت بود و شاید همین واقعیت کوشش‌ها در جهت مقایسه و ارزش‌گذاری‌های فرضی در این زمینه را بیش از پیش بی‌حاصل می‌نمایاند. ویژگی اصلی کتاب حاضر نیز خودداری از این برخورد‌های رایج و نادرست «ارزشی» و در مقابل کوشش برای نوعی جامعیت بخشیدن به حاصل کار، فارغ از حاکمیت هر نوع دیدگاه و سلیقه خاصی است.

در واقع از ستارگان مطرح و سرشناس روز تا بازیگران گمنام سینمای کشورهایی که کمتر می‌شناسیم، هر یک به فراخور تأثیری که در تکوین این هنر داشته‌اند و تصویری که از خود به جا نهاده‌اند، سهمی به خود اختصاص داده‌اند، بدون اینکه کوشش خاصی جهت ترجیح یکی بر دیگری یا قائل شدن تمایزی در این میان به عمل آمده باشد. این اشاره ما را به اهمیت صرف حضور این چهره‌ها روی پرده بازمی‌گرداند. همان‌طور که جان فورد در توصیه به کارگردانی دیگر او را متوجه اهمیت فیلمبرداری از زیباترین چیزی که در عالم وجود دارد، چهره‌ی آدم‌ها، ساخته بود، شاید راز تأثیرگذاری و افسون تمام این ستارگان در همین مسئله‌ی به ظاهر ساده نهفته باشد: تنها سیماست که می‌ماند.

چهره‌پرداز عهد ناصری از جمله مهم‌ترین دستاورد هنری دربار ناصرالدین شاه قاجار در گنجینه‌ی کاخ گلستان تهران، محسوب می‌شود.

از همکاری صمیمانه‌ی آقای حسن میرزا محمدعلایی که دفترهای ششگانه‌ی هزار و یک شب گنجینه‌ی کاخ گلستان را در اختیار اینجانب قرار دادند، نهایت تشکر و قدردانی را دارم.

پی‌نوشت‌ها:

۱. ذکاء، یحیی. زندگی و آثار استاد صنیع‌الملک، ویرایش و تدوین: سیروس پرهام، انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۸۲، ص ۳۳.
۲. نک: اتابای، بدری. فهرست کتابخانه‌ی سلطنتی، دیوان‌های خطی و هزار و یک شب، تهران، ۱۳۵۵، ص ۱۳۸۴.
۳. نک: بختیار، مظفر. کتاب آرایی هزار و یک شب، نامه‌ی بهارستان، س ۲، ش ۱، ۱۳۸۱، دفتر ۵، ص ۱۲۳.
۴. نک مقدمه‌ی: شب‌زنده‌دار، محمد. گزیده‌ی افسانه‌های هزار و یک شب، انتشارات ناس و گلی، ۱۳۷۲، ص (و).
۵. مقدمه‌ی هزار و یک شب. جلد سوم، شماره‌ی دفتر ۶۷۹، گنجینه‌ی کاخ گلستان.
۶. نک: اتابای، بدری. فهرست کتابخانه‌ی سلطنتی، ص ۱۳۸۴ و ذکاء، یحیی، زندگی و آثار صنیع‌الملک، ص ۳۱. «خانم اتابای در فهرست کتابخانه‌ی سلطنتی انتشار نخستین چاپ سنگی هزار و یک شب را سال ۱۳۶۰ ذکر نمودند.»
۷. ذکاء، یحیی. زندگی و آثار صنیع‌الملک، ص ۱۱۷ و نک: بختیار، مظفر. کتاب آرایی هزار و یک شب، دفتر ۵، صص ۱۲۹-۱۲۳ که بر همین اساس نوشته شده است.
۸. دوستعلی خان معبرالممالک. رجال عصر ناصری، تهران ۱۳۶۱، ص ۲۷۴.
۹. ذکاء، یحیی. زندگی و آثار صنیع‌الملک، ص ۳۰.
۱۰. اتابای، بدری. فهرست کتابخانه‌ی سلطنتی، ص ۱۳۸۵ و ذکاء یحیی، ص ۳۲.
۱۱. اتابای، بدری، ص ۱۳۸۳.
۱۲. تعداد صفحات مصور و قطع رحلی هر یک از مجلدات ششگانه، براساس متن فهرست کتابخانه‌ی سلطنتی خانم اتابای، نوشته شده است.